

Мирослава Цишинатій
студентка 4 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник: доц. Падалко А. І.

Социніанство в Польщі та на Волині наприкінці XVI- першій половині XVII ст.

Діяльність на теренах Польщі та України наприкінці XVI - першій половині XVII ст. так званих социніан – маловідома сторінка української історії. Засновником цієї реформаційної релігійної течії був Фауст Социн, племінник Лелія Социна, який заклав основи антитринітаристського вчення, з якого в останній чверті XVII ст. виникає социніанство.

Більше двадцяти років Социн вів боротьбу з представниками різних течій антитринітаризму, влаштовував приватні диспути з ними, видавав багато полемічних творів і домогся того, що частина колишніх противників зайняла його позиції, інші виїхали за кордон чи зійшли з історичної сцени. До кінця XVI ст. в Польщі остаточно утвердилось «чисте» антитринітаристське вчення, яке Фауст Социн оформив у вигляді послідовно розвиненої доктрини, яка отримала назву від свого засновника – социніанство [3].

Суть вчення було викладено Фаустом Социном у Раківському катехізисі, який у 1609 р. був перекладений латиною, а 1614 р. спалений у Лондоні. За Фаустом Социном, головний суддя у справах віри – лише Біблія, а основний спосіб розпізнання християнських істин – розум. Суттєве місце у социніанському вченні посіло заперечення Божественності Трійці. Богом визнавався лише Господь-Отець. Социніани відкинули усі християнські таїнства, крім причастя і хрещення лише дорослих. Социніани заперечували священний переказ, поклоніння святим, всю церковну обрядовість і таїнства, приділяючи увагу проповідям і колективному читанню Біблії. Внутрішніми справами социніанської общини і її потребами завідували сеньйори (старійшини) та диякони, вибрані самою общиною [1].

Наверненням у социніанство шляхта, переслідувала економічні й політичні інтереси. Водночас перебування у гуманістично-реформаційному русі глибоко вплинуло на світоглядні і соціальні орієнтири багатьох социніан. Деякі з них були здатні піднятися над своїми становими інтересами. Юрій (у Киселині) та Мартин (у Берізку) Чапличі навіть звільнили своїх селян-єдиновірців від панщини. За релігійні переконання шляхтичі зазнали державних утисків, однак продовжували залишатися членами громад, надаючи моральну і матеріальну допомогу єдиновірцям, позбавленим прав проповідників [4].

Соціальний склад руху не був однорідним. Крім шляхти, активну участь у русі брали міщани. Деякі громади повністю склались з представників міського населення. Селян феодали самі «записували» у свою віру [3].

На початку XVII ст. антитринітаризм в Литві, Польщі та на українських землях замінюється чистим соцініанським вченням. Перша четверть XVII ст. стала часом найбільшого розквіту соцініанства в Речі Посполитій. Течія мала досить сильні позиції в декількох регіонах України. Насамперед, Холмсько-Белзькому і Галицькому воєводствах, де соцініани створили цілий ряд своїх громад [5].

В кінці XVI – першій третині XVII ст. соцініанство в Речі Посполитій налічувало від 150 – до 200 громад, де було по 100-150 осіб [3].

Соцініани мали свою академію та велику типографію у Ракові, де ще з 1569 р. існувала антитринітаристська громада, звідки активно поширювалось вчення. Це був центр їхнього руху в Речі Посполитій. Щодо релігійних переконань соцініан, то вони були далекими від фанатизму, непримиренності до інших віруючих. У соцініанській Раківській академії навчалися юнаки з кальвіністських, католицьких, православних громад. Серед її учнів було чимало вихідців з України [2].

У Ракові також працювала одна з кращих друкарень того часу, що належала Себастьяну Стернацькому. З 1602-го по 1638 рр. в ній побачило світ 246 книг. Деякі з них були розраховані на українських читачів, зокрема «Антапологія» Геласія Діпліца, а також драматичний твір «Трагедія руська» - перше відоме нам видання, що вийшло українською розмовною мовою [5].

У 1638 році, коли католицьке духовенство все-таки домоглося ліквідації Раковського центру, звинувативши студентів місцевої академії у скоєнні святотатства, оскільки ті розбили зображення хреста недалеко від міста, центр соцініанства з Ракова перемістився на Волинь. Варто відзначити, що головними винуватцями визнали двох учнів родом саме з Волині. Після закриття Раковського центру значна частина соцініанських лідерів переїхала на Волинь, де їм велику підтримку надали шляхтичі Юрій, Андрій та Олександр Чапличі. Головним їх центром тут стало містечко Киселин (зараз село Локачинського району Волинської області). У цьому містечку вже у 1612 р. існувала соцініанська громада. У 1638, 1639 і 1640 рр. в Киселині відбувалися соцініанські з'їзди, на яких були присутні до трьох тисяч чоловік. Сюди приїжджали представники громад не лише з усіх куточків Речі Посполитої, а й з інших країн. З 1614 р. в Киселині функціонувала школа соцініан. Першим її ректором був Євстафій Гізель (Кисель), ймовірний автор полемічного твору «Антапологія», в якому критикувалася ідея унії православних з католиками [3].

Відомим центром соцініан на Волині була Гоща (зараз районний центр Рівненської області), власниками якого були Гавриїл Гойський, київський каштелян, та його брат Роман, які хоч були православними, але разом з цим сприяли діяльності соцініанів на своїх землях. У цьому містечку соцініани укорінилися ще в 1600 р. Мали свою школу, яка функціонувала до 1639 р. Якийсь час у Гощі жив соцініанський історик Андрій Любенецький. Останні відомості про гощанських соцініан відносяться до 1644 р. [4].

В м. Ляхівці був ще один осередок соцініан, де головну роль відіграли власники села пани Сенюти, члени родини яких були пов'язані з іншими

социніанами шлюбними зв'язками. Варто назвати села Тихомль, яким володів Павло Сенюта, а також с. Хорошов, де В. Негалевський здійснив малоруський переклад Нового Заповіту [2].

На Волині менш відомі громади социніан діяли у Бабині (30-ті рр. XVII ст.), Берестечку (приблизно 40-ві – поч. 50-х рр. XVII ст.), Дожві (1646-1653 рр.), Галичині (40-50-ті роки XVII ст.), Дорогостаях (кін. XVI – 40-ві рр. XVII ст.), Запорові (згадується у 1618 р.), Іваничах (40-50-ті рр. XVII ст.), Камінь-Каширському (згадується у 1641 р.), Ляхівцях (пер. пол. XVII ст.), Милоставі (поблизу Клевая), Острозі (згадується у 1617-1618 рр.), Острополі (община заснована при житті князя В.-К. Острозького), Рафаловці (згадується у 1646 та 1649 рр.), Собищицях (заснована 1646 року), Сокулі, Старокостянтинові (згадується у 1617 р.), Тихомлі (згадується у 1641-1643 рр.), Шпанові (згадується у 1626 – 1629 рр.) [5].

Війна під проводом Богдана Хмельницького змусила социніан згорнути свою діяльність на українських землях. Повстанці вороже ставилися до неправославних, тим більше шляхтичів. Вже на початку XVII ст. в Речі Посполитій спостерігалися наполегливі спроби придушити социніанський рух. Так, в 1611 р. був спалений на вогнищі українець-міщанин із Більська Іван Тишкович за те, що дотримувався социніанського вчення і відмовився присягати іменем Трійці. Справа Івана Тишковича викликала великий резонанс, оскільки в Речі Посполитій страта за релігійні погляди практикувалася дуже рідко [3].

Після того як социніани перенесли свій центр із Ракова в Киселин, католицьке духовенство Волині розпочало вельми активну боротьбу з ними. У 1644 р. Люблінський трибунал наказав Чапличам закрити засновані ними школи та громади на Волині. У 1647 р. вийшла постанова Сейму з приводу видання Йонашем Шліхтінгом книги «Сповідування віри». Автор за публікацію цього твору був засуджений до смертної кари. Социніан зобов'язали закрити всі друкарні та школи. Відповідно до постанови, друкування, розповсюдження і зберігання в себе социніанської літератури каралося вигнанням з країни і конфіскацією майна. У 1657 р. король Ян Казимир видав універсал, що забороняв социніанські з'їзди [6].

Подальша доля социніан трагічна: у роки війни (1650 р.) більшість социніан перейшла у табір шведського короля Карла X Густава. На це 1658 р. польський суд відповів безапеляційно: вигнати социніан з Речі Посполитої. Їм дали дворічний термін на впорядкування майнових справ. Через рік сейм постановив, що 10 липня 1660 р. – останній день перебування социніан у Польщі. Частина социніан рушила до Трансільванії, інша – до Селезії, Бранденбургу, Пруссії, Німеччини, Франції, Англії, Голандії, Америки. Деякі з них залишилися та перейшли до православ'я або католицизму, аби зберегти життя [5].

У 1667 р. укладено Андрусівський мир, за яким Правобережна Україна, у тому числі й Волинь, залишалася за Польщею. У цей час розпочинаються масові гоніння на социніан, розпочате єзуїтами на Волині згідно сеймових постанов (1656, 1659, 1661, 1662 рр.). Одних насильно, під загрозою смерті,

окатоличували, других – виганяли за межі Польщі, інших – фізично знищували. Однак те, що не вдалося Короні та католицькій церкві, швидко завершила Визвольна війна. У битві під Старокосянтиновом загони козаків майже повністю вирізали місцевих сочиніан.

Головний мотив козацької ворожості О. Левицький пояснює так: «Те безсумнівно, що повстале селянство і козаки не давали пощади сочиніанам, якщо ті потрапляли їм до рук. Але вони чинили так не внаслідок якогось спрямованого проти них озлоблення, а тому, що не відрізняли їх від маси інших польських або ополячених шляхтичів... Сочиніани були зметені, бо не мали коріння у народному ґрунті» [4].

Підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що сочиніанство організаційно сформувалося і розвинулося в Речі Посполитій, як найдемократичнішій країні того часу. Сочиніанське віровчення, як і його культове втілення, вирізнялось толерантністю, відмовою від крайньої строгості у поведінці і думці, формалізму, обмежень прав особи. У своєму вченні сочиніани втілювали ідеали, які були проголошені класичними протестантськими течіями, але залишились нереалізованими.

В Україні вільнодумне спрямування сочиніанського вчення було не тільки несприйнятливим для розуміння основною масою населення. Це вчення вважали відвертим блюзнірством, паплюженням традицій і норм суспільного життя, викликом загальній моралі. Незважаючи на цілковиту підтримку феодалізму, його визнавали як небезпечну секту, здатну підірвати існуючу систему. Тому історична доля сочиніанства в Україні цілком закономірна.

Список використаної літератури:

1. Гаррик А. История догматов [Електронний ресурс] / Гаррик Адольф // История христианства – 2001. – Режим доступу до ресурсу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/dogmatika/Garnak_int.php (дата звернення: 01. 04. 2015). – Назва з екрану.
2. Грушевський М. Культурно-національний рух в XVI–XVII ст. [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський // К.: Львів. – 1919. – Режим доступу до ресурсу: http://chtyvo.org.ua/authors/Hrushevskiyi/Kulturnonatsionalnyi_rukh_na_Ukraini_v_XVI-XVII_vitsi/ (дата звернення: 12. 04. 2015). – Назва з екрану.
3. Кралюк П. На границе веры и разума: Социнианство на Волыни и Киевщине [Електронний ресурс] / Петро Кралюк // «Зеркало недели. Украина». – 2004. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/na_granitse_very_i_razuma_sotsinianstvo_na_volyni_i_kievschine.html (дата звернення: 13. 04. 2015). – Назва з екрану.
4. Левицкий О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси в XVI и XVII веках / Орест Левицкий // «Киевская старина». – 1882. – №4. – Режим доступу до ресурсу: <http://iht.univ.kiev.ua/library/kievskaya-starina/articles/1882/4> (дата звернення: 05. 04. 2015). – Назва з екрану.

5. Андреева М. «Суд розуму» Андрія Вишоватого [Електронний ресурс] / М. Андреева // «Київська старовина». – 1993. – № 1. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ursr.org/ks/93/01/html/85.html> (дата звернення: 11. 04. 2015). – Назва з екрану.

6. Тимошук О. Социніани на Волині [Електронний ресурс] / Ольга Тимошук // Історична Волинь. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=25 (дата звернення: 12. 04. 2015). – Назва з екрану.